

Феудално властелинство у Риђевштици

ВЛАДИСЛАВ РИСТИЋ

На удаљености од око 4 км југозападно од манастира Велуће (3.850 m у ваздушној линији) у селу Риђевштици, на врху прилично неприступачне чуке (кота 593), налазе се трагови невеликог утврђеног комплекса који мештани називају Градац или, чешће, Градиште (сл. I).¹ Први помен о овом „тешко приступачном градићу“ пружа Владимир Петковић који претпоставља да се Градиште звало Сребрница, према ранијем називу манастира Велуће и имену потока који извире у непосредној близини утврђења.² Ближе податке о Градишту и јасан опис дао је Ђурђе Бошковић. Поред тога што је уочио да је простор који је град заузимао „прилично мали, јер места на врху чуке нема довољно“, Б. Бошковић је под утиском В. Петковића закључио да је Градиште средњовековна Сребрница па је тако и убицирао на карти шире околине Велућа у прилогу свога текста.³ Бошковић је био уверен да су Градиште и црква у Велућу „првобитно свакако сачињавали привредну и одбрамбену феудалну целину“.⁴ Објављене су и две фотографије — изглед чуке на којој се налазио град и остаци зида на њеном врху.⁵ Бошковић је још пружио и важан податак — да се „недалеко од града налазила (се) једна црквина изнад које је пре рата подигнута црквица од дрвета“.⁶

После Ђ. Бошковића подручје Риђевштице рекогносцирали су у јесен 1954. године Никола Тасић и Драгослав Срејовић и том приликом забележили: „Преко пута Градца, на другој обали речице Сребрнице, (удаљено око 200—300 m) налази се црквиште на коме је приликом копања винограда Здравка Пантелића, нађен већи број скелета. Скелети су се налазили на дубини од око 0,80 m, и лежали су у опруженом положају. Два су била дечија. Поред скелета није било гробних прилога, па некропола не може ближе да се определи временски.“⁷

Септембра 1986. године овај терен су рекогносцирали Никола Берић и Јелена Боровић. Установили су да је облик Градишта елипсоидан, са дужом осом која износи 25 m и ужом око 10 m. Потврдили су и постојање вештачког рова на југозападној страни који је раније уочио и измерио Б. Бошковић.⁸ Забележили су податак добијен од мештана да се на оближњем црквишту налази нова црквица посвећена Огњеној Марији, подигнута на старим темељима и начинили сумаран цртеж њене основе.⁹

У оквиру научноистраживачког пројекта *Уметност крушевачке области у моравској*

Србији рекогносцирање овог терена је поново извршено јуна 1987. године, па затим током јула у више наврата. Тако су добијени прецизнији подаци и запажања о локалитету Градиште и оближњем црквишту које овом приликом износимо, сматрајући да могу бити од значаја за даља истраживања и заштиту овог подручја.¹⁰

Данашње стање Градишта, подигнутог на стеновитом терену, више је него забрињавајуће. Видљиви су остаци једног зида грађеног од ломљеног камена уз употребу кречног малтера. Трасу зида могуће је делимично пратити и приближно утврдити основу утврђења која се пре може означити потковичастом, с обзиром да је један крај замишљене елипсе са југозападне стране пресечен сувим ровом. Цео комплекс је обрастао густом багремовом шумом што битно отежава кретање. Приликом

¹ Прецизан положај и удаљеност Градишта у односу на ман. Велуће одређени су према секцијској карти ЈНА у размери 1 :50 000.

² В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 54; исти, *Манастир Велуће, историја и живопис*, Старинар, Нова серија, књ. III—IV, Београд 1952—1953, 46.

³ Ђ. Бошковић, *Манастир Велуће — архитектура и скулптура*, Старинар, Нова серија, књ. III—IV, Београд 1952—1953, 60, нап. 2, сл. 39.

⁴ Исто.

⁵ Исто, 61, сл. 40 и 41.

⁶ Исто, нап. 2.

⁷ Рекогносцирање АИ, 1954 (лок. Велуће, општина Трстеник) — Н. Тасић, Д. Срејовић, *Археолошки записник* у документацији Археолошког института у Београду и Народног музеја у Крушевцу (копија).

⁸ Рекогносцирање АИ, 1986 (лок. Риђевштица, општина Трстеник) — Н. Берић, Ј. Боровић, *Археолошки записник* у документацији Археолошког института у Београду и Народног музеја у Крушевцу (копија). Према мерама Б. Бошковића дубина рова износи око 5 m, ширина око 15 m, дужина око 30 m, са падом на обе стране гребена. Уп. Б. Бошковић, *Манастир Велуће*, 60, нап. 2.

⁹ Н. Берић, Ј. Боровић, *Археолошки записник*, у прилогу сумаран цртеж основе извучене једном линијом, са спољним мерама у размери 1 : 100.

¹⁰ Пројекат *Уметност крушевачке области у моравској Србији* одвија се у сарадњи Института за историју уметности Филозофског факултета у Београду и Народног музеја у Крушевцу под руководством др Гојка Суботића. Пројекат финансира Основна заједница науке региона Краљево са седиштем у Чачку. Јуна 1987. године рекогносцирање је обавила екипа у саставу: др Гојко Суботић, др Никола Тасић, Емилија Томић и Владислав Ристић, а током јула В. Ристић, Ема Радуловић, Биљана Мијајловић и фотограф Мирољуб Буцек. Резултати рекогносцирања и проучавања споменика са овог терена које износимо, непосредно проистичу из рада на пројекту.

недавног просецања пута булдожером пресечени су по дужини остаци каменог зида на североисточној страни, тако да је последњи траг видљивих остатака архитектуре готово сасвим уништен (сл. 2—5).¹¹ Последица рушења зида али и раније порушених остатака утврђења су велике количине камена расуте по целој стрмој падини са североисточне стране. Изгледа да је последњих деценија са Градишта довлачен камен који се користио за градњу нових кућа. На читавом простору Градишта и у вештачки направљеном профилу у близини остатака зида, опажају се мањи фрагменти неглеђосане средњовековне керамике, прилично грубе израде (сл. 6).

Нема сумње да је реч о малом утврђеном феудалном властелинству. Међутим, новооткривени подаци у вези са црквиштем које се налази на супротној, левој обали Сребрнице на око 300—400 m у ваздушној линији северозападно од Градишта, не допуштају могућност да је овај урбани градитељски комплекс сачињавао феудалну целину са црквом у Велућу, како је мислио Б. Бошковић.¹² У односу на сасвим сведене размере, изгледа да се Градиште не може поистоветити са средњовековним градом Сребрницом. Да би се поткрепила оваква размишљања, потребно је анализирати све расположиве податке до којих се могло доћи у вези са оближњим црквиштем.

На веома негостољубивом терену, на црквиниледини која у народу Риђевштице слови као култно место са традиционалним сабором на дан Огњене Марије, налазила се црквицадашчара подигнута између два рата, коју је уочио Б. Бошковић.¹³ Цркву дашчару подигао је мештанин Новица Крцић. Дашчара је служила за потребе верника све до 1974. године, када је одлучено да се на том месту сазида црква. Настављајући породичну традицију, ктиторства се прихватио Новичин син, јереј Рајко Јовановић, који је обезбедио највећи део средстава.¹⁴ Како је било предвиђено да се црква изгради на постојећем култном месту, дашчара је претходно измештена на оближњу локацију.¹⁵ Грађење цркве Огњене

¹¹ Пут је просекао Душан Јовановић из Риђевштице, садашњи власник поседа на коме се налази Градиште.

¹² Б. Бошковић, *Манастир Велуће*, 60. У то време Ђурђе Бошковић није могао знати за постојање темеља старе цркве у близини Градишта.

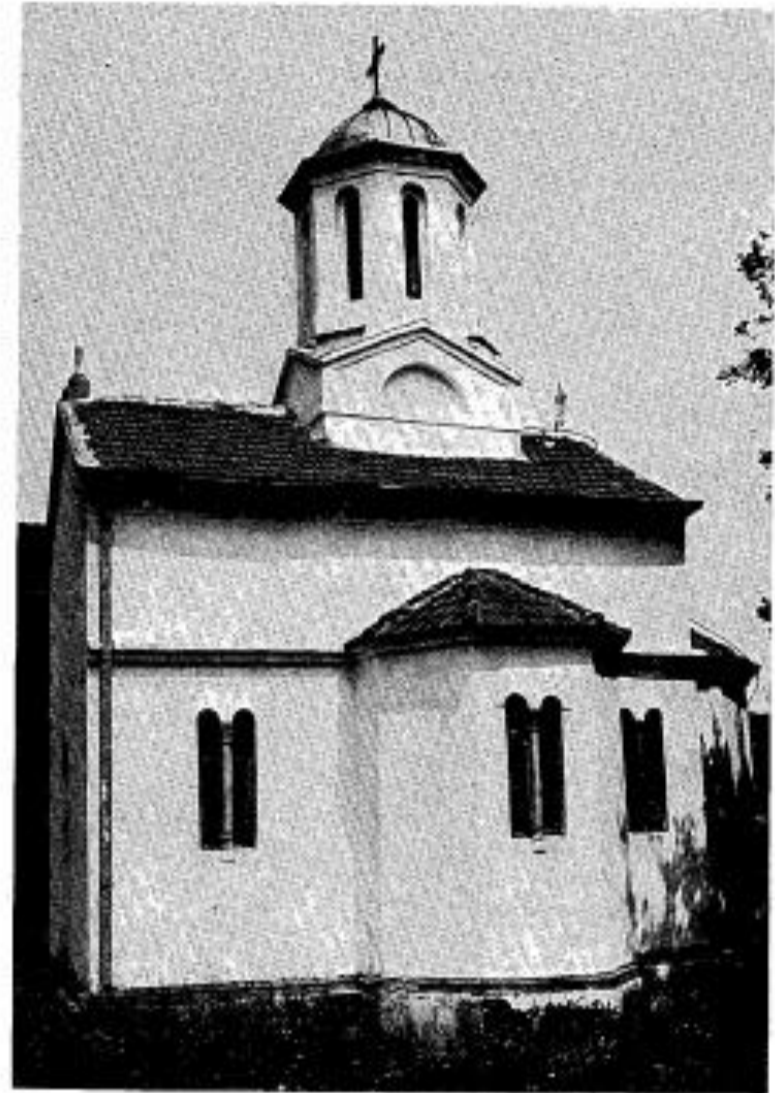
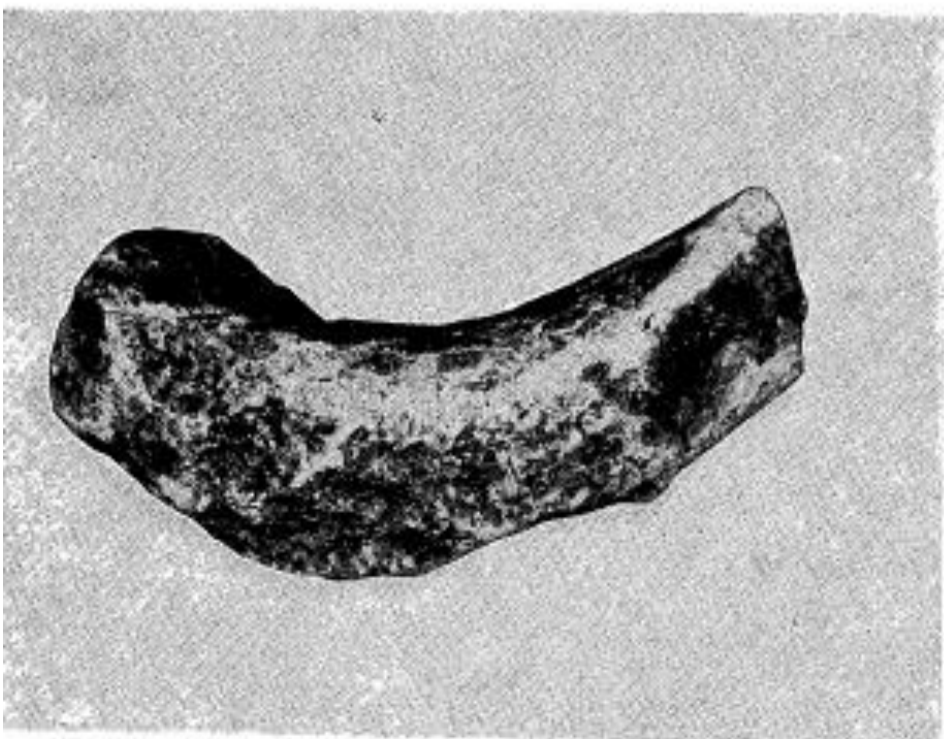
¹³ *Исто*, нап. 2.

¹⁴ Јереј Рајко Јовановић умро је 1986. године у 84. години живота као јеромонах Николај у манастиру Св. Романа код Ђуниса. Поред њега, за подизање цркве у Риђевштици заслужан је већи број добротвора и приложника чија су имена исписана на плочи у цркви на јужном зиду.

¹⁵ Дашчара је измештена, у нешто измењеном облику, 6 m северозападно од данашње цркве — сада има профану функцију.

1
2
3

4
5
6

Сл. 1. Чука у Риђевштици на чијем се врху налази Градиште

Сл. 2—4. Градиште — остаци зида

Сл. 5. Градиште — детаљ зида (ломљени камен везиван кречним малтером)

Сл. 6. Фрагмент керамичке дршке пронађене на Градишту

Сл. 7. Риђевштица — нова црква св. Марине

Fig. 1. Hauteur de Ridjevštica au sommet de laquelle se trouve Gradište

Fig. 2—4. Gradište — vestiges des murs

Fig. 5. Gradište — détail d'un mur (pierre concassée liée avec du mortier à chaux)

Fig. 6. Fragment de l'oreille d'un récipient en céramique

Fig. 7. Ridjevštica — église nouvelle, placée sous l'invocation de Sainte Marine

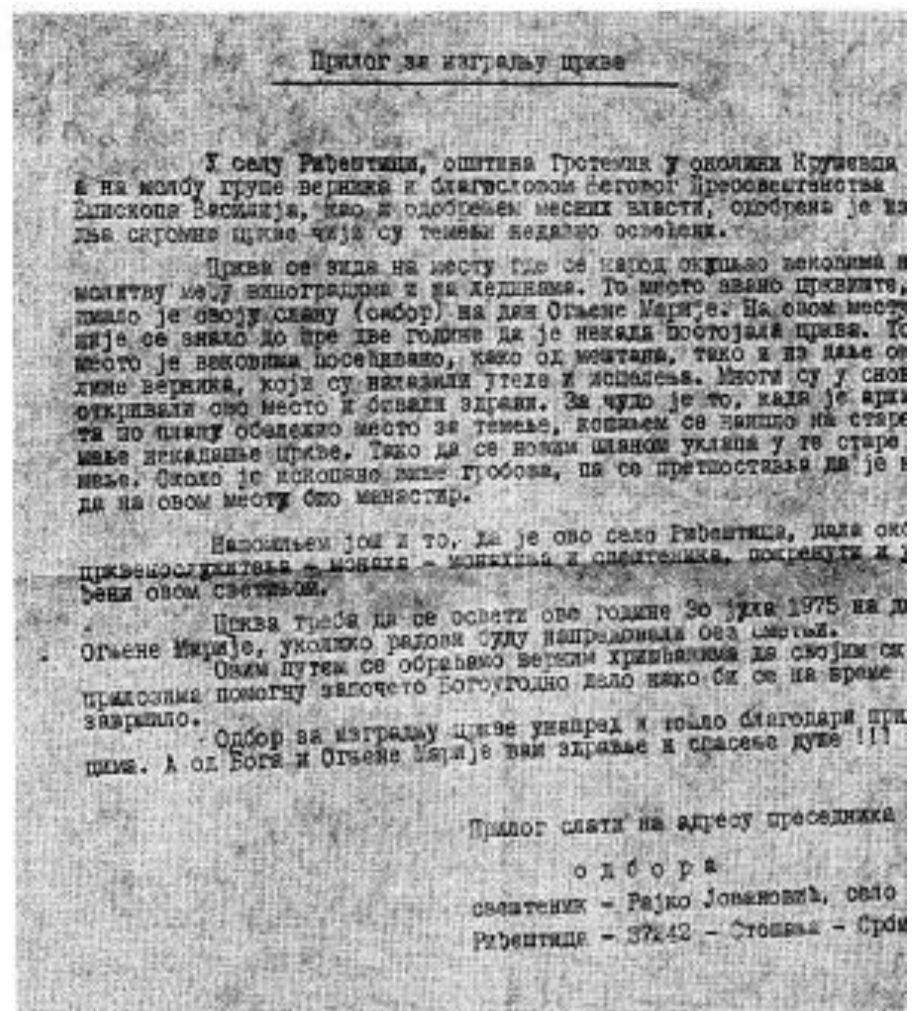
Марије, односно цркве Св. Марине¹⁶, започето је у пролеће 1974. године према пројекту арх. Зорана Аћимовића из Трстеника. Главни мајстор је био Вида Кљајић из суседног села Срњана.¹⁷ Црква Св. Марине освећена је јула 1976. године (сл. 7).¹⁸ Пред почетак радова, пошто је кочевима обележена основа, приликом копања за темеље нове цркве наишло се на темеље старе цркве, што се у народу тумачило као чудо! Једини писани траг о откривању старих темеља сачувао се у документу који позива на прикупљање прилога за завршетак изградње нове цркве: „За чудо је то, када је архитекта по плану обележио место за темеље, копањем се наишло на старе темеље некадашње цркве. Тако да се новим планом уклапа у те старе темеље" (сл. 8).¹⁹ Подацима из овог акта придружују се и бројна усмена сведочења мештана који су својим радом на изградњи цркве обезбедили сопствено приложништво.

Сва сведочења су сагласна да су стари темељи ископани на дубини од око 1,20—1,40 m и да су били зидани од црвенкастог речног камена везиваног кречним малтером. Темељи су консолидовани истим црвенкастим каменом који се од раније налазио расут у непосредној близини и заливени цементним малтером. На тако припремљеним темељима сазидана је црква од опеке. Део темеља са црвенкастим каменом облацима сагледив је испод малтерне оплате на јужној страни сокла према олтарској апсиди, само није јасно да ли је у питању камен аутентичних темеља или новије назиђивање (сл. 9)? Јединствена су и тврђења да је приликом подизања нове цркве поштована траса старих темеља уз незнатна одступања условљена градитељскотехничким проблемима, као и да се из обзира према поштовању старог, већ обележеног култног места, одустало од планиране изградње припрате.

Садашња црква Св. Марине има триконхални план што упућује на мисао да је и стара црква такође имала триконхалну основу, под условом да је заиста у потпуности поштована траса откривених темеља! Сачињен је снимак основе нове цркве са пресеком непосредно изнад венца сокла због претпоставке да би такав план могао бити најближи првобитном плану старе цркве (сл. 10).²⁰ Једину недоумицу код

¹⁶ Сабор на дан Огњене Марије мештани приређују 30. јула, што одговара 17. јулу по старом календару, односно празнику Св. Марине. Уп. Ј. Поповић, *Житија светих* (за јули), Београд 1975, 383—392. Постоје знаци да је култ св. Марине на овим просторима веома стар, не само због непрекинуте народне традиције, већ и чињенице да је стојећа фигура св. Марине насликана на северној страни источног зида припрате у Велућу. Уп. В. Петковић, *Манастир Велуће*, 52, сл. 19, помишљао је да је реч о св. Петки!

¹⁷ Главни мајстор Вида Кљајић који је руководио грађевинским радовима приликом подизања нове цркве, недавно је умро. Садашња новоподигнута црква има триконхални план са основом у облику

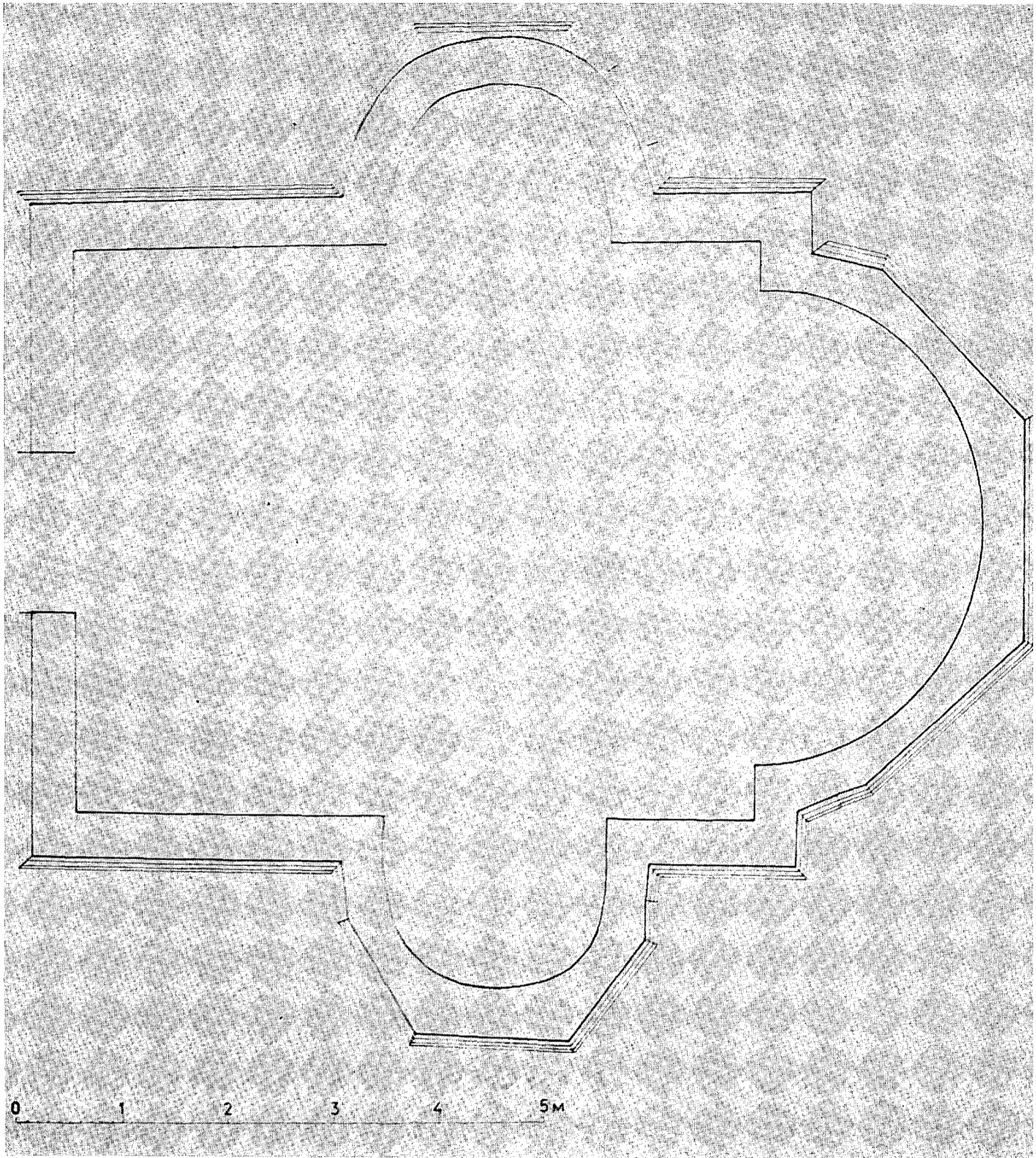

Сл. 8. Позив на прикупљање прилога ради завршетка изградње цркве св. Марине са податком о проналажењу старих темеља

Сл. 9. Део старог темеља (?) испод малтерне оплате на јужној страни сокла према истоку

Fig. 8. Appel à la collecte de dons pour l'achèvement de la construction de l'église Sainte-Marine, contenant la donnée relative à la découverte des fondations anciennes

Fig. 9. Une partie des fondations anciennes(?) au-dessous du revêtement de mortier recouvrant la partie orientale du côté méridional du socle

Сл. 10. Основа цркве св. Марине (пресек непосредно изнад венца *Fig. 10. Plan de l'église Sainte-Marine (coupe au-dessus de la*
сокла) *corniche du socle)*

развијене варијанте уписаног крста, чији се попречни краци не исказују у спољним габаритима. Купола је подигнута на октогоналном постољу с осмостраним тамбуром споља и изнутра. Замисао пројекта арх. Зорана Аћимовића са петостраним апсидама није доследно спроведена већ је врло нелогично, северна конха и споља полукружна. Према казивању З. Аћимовића, осим што је поднео пројекат и обележио основу, није даље учествовао у пословима око изградње цркве.

¹⁸ Цркву је осветио епископ жички Василије, после годину дана закашњења од предвиђеног завршетка изградње.

¹⁹ Документ ми је љубазно уступио за публикавање стари мештанин Радоје Јовановић, од кога потиче највише усмених података у вези са црквом, због чега му најсрдачније захваљујем. Још увек нисмо проверили податак добијен од Р. Јовановића да се на оближњем брду, на месту званом „Печени гроб“ (убележено на секцијској карти ЈНА са котом 623) налазе темељи неке старе цркве.

²⁰ Основу су снимиле Е. Радуловић и Б. Мијајловић, фотографије М. Буцек. Сви фотографски снимци припадају фотоокументацији пројекта *Уметност крушевачке области у моравској Србији*.

Сл. II. Римски бронзани новац (аверс и реверс) пронађен у кориту Сребрнице испод Градишта (III век)

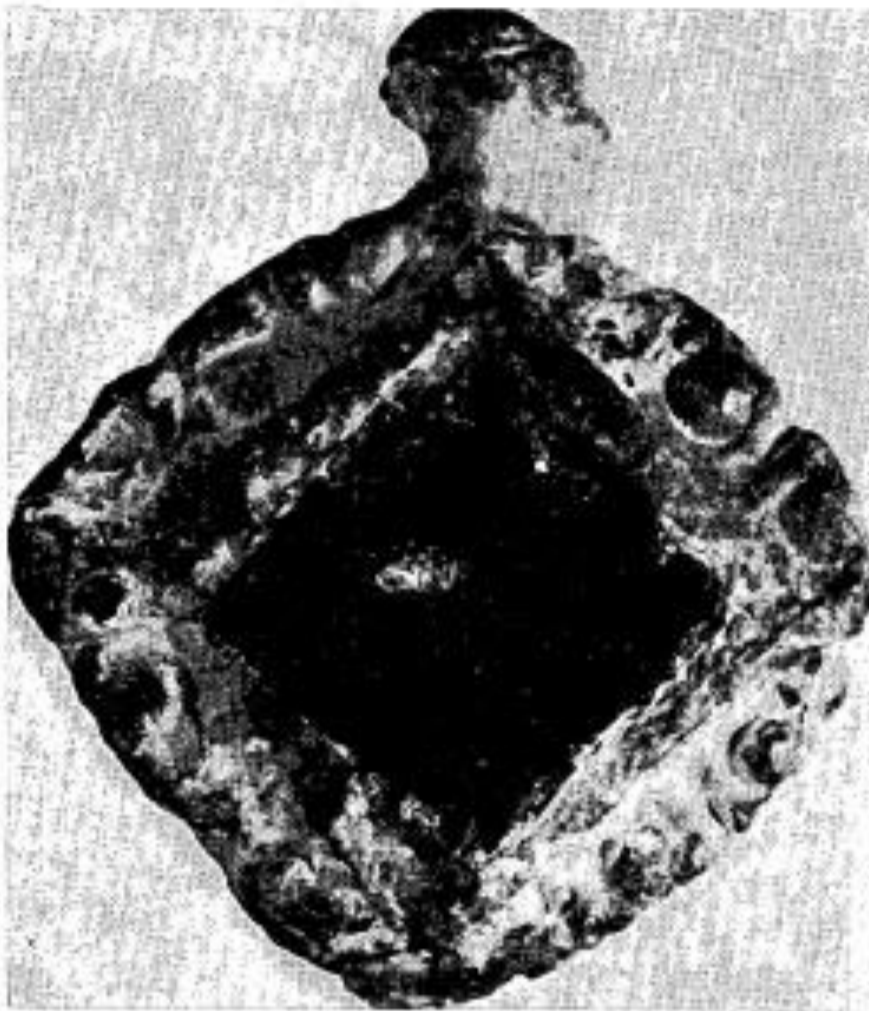
Fig. II. Monnaie romaine en bronze (avers et revers), découverte dans le lit de la Srebrnica, en bas de Gradište (IIIe siècle)

усмених сведочења изазива неслагање у погледу постојања бочних конхи код старих темеља. Оно што је у свим изјавама сагласно, указује на постојање једнобродне цркве са широком олтарском апсидом, односно са „правим бочним зидовима“. Следи, према томе, да су подужни зидови били непрекинути. Нека тврђења да су и поред тога постојале „бочне округлине“, не морају бити без основа.²¹ У сваком случају, сви наводи о изгледу старих темеља и постојању бочних конхи могу да се провере само археолошким истраживањима.

За сада, на основу претходно изнетих података о постојању старијег црквеног здања, може се са много опрезности говорити о првобитној цркви скромних размера, спољашњг дужине 9,40 m, ширине 6,10 m, без припрате, с олтарском апсидом која захвата готово целу ширину брода и улазом на западној страни. Била је подигнута на неправилно нивелисаном терену чија висинска разлика од западног зида до завршетка олтарске апсиде износи 1,17 m. У односу на укупне размере основе, пада у очи изузетна ширина брода са једноделним олтарским простором, као и чињеница да бочне конхе доста неспретно и нелогично стоје. Унутрашња дужина основе одговара мери од два пуна круга апсидалног лука, тј. четири полупречника олтарске апсиде (укључујући и дубину апсиде) чији је центар тачно на попречној оси делова источног зида. Унутрашња ширина износи два полупречника увећана за дужине делова источног зида на прелазу наоса у олтарску апсиду. Овакво прецизно мерења основе, што се не односи и на бочне конхе, указује на вероватну првобитну концепцију старије једнобродне цркве.²²

Немогуће је размишљати о првобитном изгледу споменика, конструкцији и ликовним карактеристикама. Не може се знати ни на који начин је била засведена једнобродна грађевина. Уколико су поред подужних зидова у старим темељима постојале још и „бочне округлине“, чије обресе наводно прате садатињс бочне апсиде, може се помишљати да су у време полета моравске архитектуре оне биле у некој обнови придодате старијој једнобродној грађевини.

Раније запажена некропола налазила се 60 m северно од цркве, на месту садашњег винограда.²³ Некропола је морала бити у непосредној вези са црквом. С обзиром на положај, скромне размере, непостојање припрате и постојање некрополе, црква није могла бити у саставу манастирског комплекса. По свој прилици, она је с оближњом некрополом сачињавала целину са феудалним властелинством на Градишту. Била је то придворица овог властелинства, подигнута на месту које је у односу на Градиште, судећи по конфигурацији терена, најближе погодно место за подизањс цркве. Извесно је да скучени простор властелинства на Градишту није дозвољавао подизање придворице у унутрашњости утврђења. Према томе, остаци утврђења на Градишту не могу бити у вези са црквом у Велућу. Остатке феудалног властелинства коме је припадала црква у Велућу треба свакако тражити на другом месту, највероватније на простору „велућких њива“.²⁴ Поистовећење града Сребрнице са Градиштем такође треба одбацити. Чини се да у средњовековном топониму Сребрница, од кога је данас преостао само назив речице,²⁵ не треба тражити утврђени град, већ област.

Сл. 12. Део украсног предмета од бронзе са уметнутом тамноцрвеном пастом пронађен у кориту Сребрнице (XIV век ?)

Fig. 12. Fragment d'un objet décoratif en bronze avec de la pâte rouge foncé incrustée, découvert dans le lit de la Srebrnica (XIVe siècle)

Уколико је тачно поистовећење Велућа са црквом Св. Николе у Сребрници²⁶ у шта верујемо, подсећамо на део текста познате повеље којом се светогорском манастиру Пантелејмону прилаже ова црква **оу Сребрници,** без атрибута који би ближе одређивао град, као и **Сребрница сь всеми сели и метоси и меглами и правинами селъ тѣхъ и цркве те.**²⁷ Оваква формулација може да се односи само на шире подручје.

Градиште са придворицом и некрополом било је једно у низу мањих феудалних целина подизаних најчешће у последњем веку српске самосталности. Међутим, време подизања Градишта и његове придворице у Риђевштици не може се тачно утврдити. Према осталим, нешто поузданије датираним споменицима са овог подручја (Дренча, Велуће), XIV век се поставља као могући временски оквир настанка ове целине. То ипак не значи да треба искључити и раније време (XIII век) с обзиром на постојање сличних целина попут студеничке Придворице²⁸ и вероватноћу да је првобитна концепција цркве заснована на једноставној једнобродној грађевини без припрате и бочних конхи. Спорадични материјални налази керамике са Градишта нетипични су за ближе датирање локалитета, док појединачни налази предмета што су их испирачи платине и злата налазили у самој реци датирају од III до XIV века (сл. 11—12).²⁹

На неопходност археолошких истраживања Градишта и његове придворице са некрополом није потребно посебно указивати. Јасно је да се само овим путем може доћи до поузда-

нијих исхода у вези са укупном проблематиком ове феудалне целине. У садашњој ситуацији поставља се проблем заштите Градишта са кога се и даље односи камен, као и конзерваторског поступка који би уследио после извршених археолошких истраживања. Постоји довољно разлога за очување и таквих споменика нашег културног наслеђа који представљају мање али ипак неопходне бечуге за укупно праћење развоја српске средњовековне архитектуре.

²¹ Познати су случајеви назиђивања триконхоса на старију, обично једнобродну грађевину. Уп. Б. Вуловић, *Црква Св. Богородице у средњовековној Кулајни — необјављени резултати једног истраживања*, Зборник за ликовне уметности 8, Нови Сад 1972, 387—398.

²² Истоветно је размерена основа првобитне једнобродне цркве Св. Јована Главосека у Забреги која се датира у Немањино време. Уп. Р. Прокић, *Средњовековна архитектура Петрушке области*, Крагујевац 1986, 99—104, пропорционална анализа на стр. 103.

²³ Види нап. 7. Према казивању мештана, приликом поновног копања за виноград у скорије време откопано је 17 скелета, после чега су сви поново враћени у земљу.

²⁴ По њивама изнад ман. Велуће Н. Тасић и Д. Срејовић су наилазили на фрагменте античких опека, нетипичне фрагменте керамике и иридираног стакла — Рекогносцирање АИ, 1954, лок. „манастирске њиве”, Н. Тасић, Д. Срејовић, *Археолошки записник* у документацији Археолошког института у Београду и Народног музеја у Крушевцу (копија). Приликом рекогносцирања истог локалитета јула 1983. године (Е. Томић, Н. Берић) налажени су фрагменти средњовековне глеђосане керамике са сликаним орнаментима, а у шути камен везиван кречним малтером — према археолошкој документацији Народног музеја у Крушевцу.

²⁵ Речица је име Сребрница свакако добила по великим количинама платине у њеном кориту што јој је давало изглед сребрнате боје. У средњем веку свакако се за платину мислило да је сребро, што би упућивало и на изузетну старост овог топонима.

²⁶ Идентификацију В. Петковића, в. Прилози за књижевност, историју, језик и фолклор, Београд 1921, 166, прихватили су М. Васић, *Жича и Лазарица*, Београд 1928, 142, Б. Бошковић, *Манастир Велуће*, 74, Б. Стричевић, *Два варијетета плана цркава моравске архитектонске школе*, Зборник радова Византолошког института, књ. 3, Београд 1955, 217, исти, *Хронологија раних споменика моравске школе*, Старинар, Нова серија, књ. V—VI, Београд 1954—1955, 122—123. Ова идентификација је стављена под сумњу с образложењем да се црква Св. Николе у Сребрници односи на Рамаћу, в. Б. Кнежевић, *Црква у селу Рамаћи*, Зборник за ликовне уметности 4, Нови Сад 1968, 121—122, где је наведена и сва старија литература о овом питању.

²⁷ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 519.

²⁸ В. Кораћ, *Место Придворице у рашкој архитектури*, Рашка баштина 1, Краљево 1975, 33—46, посебно о положају Придворице у односу на утврђено феудално властелинство на стр. 35.

²⁹ Поред овде публикованих примерака, према казивању Боривоја Јовановића налажене су на падинама испод Градишта гвоздене стрелице и некакви бронзани крстови. Аутор овог прилога видео је код најстаријег испирача платине и злата у Велућу, познатог под именом Врцко, два млетачка дуката из друге половине XIV века, пронађена у речној кориту Сребрнице.

Domaine féodal de Ridjevštica

VLADISLAV RISTIĆ

A près de 4 kilomètres au sudouest du monastère de Veluće, dans le village de Ridjevštica, au sommet d'une hauteur difficilement accessible on voit subsister les traces d'un ensemble plutôt modeste d'ouvrages fortifiés que la population des environs appelle Gradac ou, plus souvent, Gradište.

Dans la littérature scientifique des périodes précédentes, Gradac était rattaché à l'église de Veluće et identifié avec la ville médiévale de Srebrnica. Au nord de Gradac, à une distance de 300 à 400 mètres en ligne droite, sur la rive gauche de la petite rivière de Srebrnica, une église à trois conques, dédiée à sainte Marine, fut élevée sur les fondations d'un ancien édifice sacré. Celui-ci était probablement un bâtiment à une nef, comportant une large abside de sanctuaire et dénué de narthex et de conques latérales.

A 60 kilomètres au nord de l'église, sur l'emplacement d'un vignoble actuel, était située une nécropole, dépendant de l'église. L'église et la nécropole faisaient partie du domaine féodal de

Gradac, si bien que les vestiges de cette fortification ne peuvent pas être rattachés à l'église de Veluće. Le toponyme de Srebrnica dont seul le nom de la petite rivière subsiste, désignait une région bien précise.

Le domaine féodal de Ridjevštica ne peut, pour l'instant, être situé avec précision. On propose comme date probable de sa fondation un espace de temps assez long, comprenant les XIIIe et XIVe siècles.

Il est indispensable d'effectuer des fouilles archéologiques à Gradac et dans ses environs en vue de recueillir des données susceptibles d'éclaircir tous les problèmes posés par cet ensemble féodal. Quant à la protection, il existe des raisons suffisantes pour sauvegarder aussi ceux des monuments de notre patrimoine culturel qui, tout en étant de moindre importance, représentent des jalons qui permettent de suivre le développement de l'architecture médiévale serbe.